

מה יש לתושבים להפסיד מהרחבת הקיבוצים?

הרחבות הקיבוצים מבוקשות בשל האופי הקהילתי של היישובים,
אך התכנון שלהן מאבד את הייחוד של המרקם השיתופי הישן

07:07

17.06.2011

מאת: שני שילה

הוסף תגובה 3

הקיבוצים הולכים ומשנים את פניהם עם חלוף השנים. תחילה נעלמו בתי הילדים, אחר כך התחילו לגבות תשלומים עבור הארוחות בחדר האוכל, ולבסוף בקיבוצים רבים בוטל השכר השוויוני. השינוי הבולט ביותר מבחינה פיזית הוא השכונות החדשות - ההרחבות. בדרך כלל מדובר בוילות פרבריות עם חניה בכל מגרש, שבולטות בשונותן ליד הבתים הוותיקים והצנועים עם הגינות הקטנות. השמות של חלק מההרחבות הללו הם מופת של יומרנות שיווקית: "שכונת ון גוך" בקיבוץ איילון, "גבעת החלומות" בקיבוץ חוקוק ו"חלומות באלומות" בקיבוץ אלומות.

מבחינת השיווק, השיוך של ההרחבות לקיבוצים אמור לרמז על קהילתיות וחינוך איכותי. אבל במקרים רבים מדובר בעוד שכונה פרברית, שמוכרת חלום כפרי שידרוש מהרוכשים לשבת הרבה שעות באוטו בדרך לעבודה. לכן מעניין לבדוק אם ההרחבות בקיבוצים באמת מציעות אלטרנטיבית להתפתחות הקיבוץ ולדיירים החדשים, או שהן פשוט פרברים בניחוח חציר.

האדריכל יובל יסקי, ראש המחלקה לאדריכלות בבצלאל, מאמין שאימוץ של מודל התכנון הפרברי בקיבוצים הוא טעות. לדעתו של יסקי, הקיבוץ הוא מעין יצור היברידי: כפרי מבחינת המיקום אבל עירוני בתפקודו. הקיבוץ נבנה כיחידה שלמה שמספקת לעצמה את

החינוך, התרבות, מקומות העבודה ושאר השירותים, בניגוד לפרבר, שתלוי במרכז אזורי או עירוני. אך כיום, אומר יסקי, הקיבוצים מעדיפים לתכנן את השכונות החדשות לפי המודל של הפרבר. "אפילו קיבוצים שיתופיים שבונים שכונות חדשות לחברים מתכננים אותן עם אפשרות לחלוקת מגרשים עתידית", אומר יסקי. "ההרחבות הקהילתיות עוברות מהעולם בגלל סיבות שונות, רובן ביורוקרטיות, ורוב הקיבוצים כבר עברו למודל של קליטה. אבל עדיין יש התייחסות לנקלטים החדשים כמשפרי דיור שמחפשים את החלום הפרברי. זו תפישה שמגיעה מלמעלה. במשך הרבה שנים חשבו בוועדות התכנון שאין דרך אחרת, והתפישה הזו בולטת גם במדריכי התכנון הפנימיים של התנועה הקיבוצית", מסביר יסקי.

יסקי אצר עם ד"ר גליה בר-אור את התערוכה "קיבוץ / ארכיטקטורה ללא תקדים", שייצגה את ישראל בביאנלה ה-12 לארכיטקטורה בוונציה לפני כשנה. בימים אלה הוא שותף לניסיונות לגבש מודל אחר בכמה קיבוצים, בהם כרמים, גשר הזיו ועין חרוד איחוד. בגשר הזיו, שיסקי מגדירו כ"מוקף במעטפת פרברית של שכונות", נותר אזור אחרון לבינוי.

"כמה חברי קיבוץ פנו להנהלת המשק וביקשו לייצר אלטרנטיבה שונה לתכנון. הצענו רעיון מאוד רדיקלי - מגדל של 40 דירות, שמאפשר למצוא לכולם פתרונות על שטח של 800 מ"ר ולשמור את הדשא והחורשה מסביב". כצפוי, הרעיון התקבל בקיבוץ בהרמת גבה, אבל יסקי מקווה שימצא רעיון אחר שישלב בנייה רוויה וישמור על המרקם הקיבוצי של שטחים ציבוריים ושבילים צרים ומוצלים. אחת הדרכים לאפשר תוספת של מגורים בקיבוצים היא הרחבה של מבנים קיימים או שימוש מחודש במבנים שאינם מתפקדים, כמו בתי הילדים לשעבר. האדריכלית אפרת מאירי, בעלים של משרד אדריכלות המתמחה בתכנון שיפוצים והרחבות בתים בקיבוצים ויישובים כפריים, מסבירה שאמנם בדרך זו נשמר המרקם התכנוני בקיבוצים, אבל נוצר קושי חדש. "שדרוג של מבנים ישנים על ידי בנים

חוזרים או תוספת של מבנים בתוך מרקם הקיבוץ הם פתרון שהופך להיות יותר ויותר נפוץ", היא אומרת, "החיסרון הוא שאי אפשר לקבל משכנתא על בנייה זו, בגלל בעיה בהסדר בין הקיבוץ לבנקים". למרות הקשיים, מאירי, בת קיבוץ יגור שעזבה את הקיבוץ, מסבירה שהקיבוצים עושים מאמץ לפתור את בעיית המגורים מכמה סיבות: כדי לעזור לבנים, כדי להימנע ממצב של מושב זקנים ללא צעירים, וגם מפני שחזרת הבנים מעשירה את הקופה הציבורית בזכות תשלומי המסים הקהילתיים והארנונה.

האדריכל מיקי חיוטין כתב עם ברכה חיוטין את הספר "אדריכלות החברה האוטופית: קיבוץ ומושב", שסקר את השפעת האידיאולוגיה על התכנון בתנועה הקיבוצית. חיוטין מסביר שהקיבוץ היה בעבר הבית של כולם: "לא היו ייעודי קרקע, אלא הרבה שטחים ציבוריים ובניינים שפזורים בשטח ללא רצון ליצור שכונות".

לדעתו של חיוטין, הקיבוצים מתמודדים כעת עם שתי סוגיות תכנוניות. הראשונה היא הטיפול במרכז הקיבוץ, שם נמצאים השטחים הציבוריים כמו חדר האוכל ושאר המבנים הציבוריים. הבעיה השנייה היא בשיוך הקרקע ליחידות השונות. "בהתחלה השיוך התרחש באופן בלתי מוסדר. כבר מראשית הקיבוץ היתה נטייה להגדיר קרקע ששייכת לדירה, מעין טריטוריה פרטית קטנה שהסתכמה בגינה של כמה מטרים", הוא מספר. "היום התכנון כבר מוטה לשיוך עתידי, ומנסה לפתור את הקשיים שהמתכננים מתמודדים אתם כשהם ניגשים ליצור פרצלציה (חלוקת שטחים למגרשים, ש"ש) בחלקים הוותיקים של הקיבוץ".

שיוך הדירות הוא חלק מתהליכי ההפרטה שעוברים על הקיבוצים. לא רבים הקיבוצים שעברו תהליך שיוך, כיוון שמדובר בשלב מתקדם של ההפרטה, שכרוך בקשיים ביורוקרטיים ותכנוניים. שיוך הדירות לחברים, כלומר רישום המגרש שעליו מתגורר חבר הקיבוץ כשייך לו, הוא תהליך מורכב: הדירות הקיבוציות תוכננו על מגרשים קטנים, כחלק מרכבת של כמה דירות או מבנין על שתי קומות. קשה מאוד

לייצר לדירות אלה הגדרת מגרש ברורה - ובהתאם אליה ליצור לקיבוץ פרצלציה מסודרת.

חיוטין, שמדגיש כי אינו עוסק בתכנון בקיבוצים, טוען שמציאת פתרון לשטח הציבורי בקיבוץ הוא תהליך מורכב שדורש מחשבה נועזת. "עוד לא קם מישהו אמיץ שאמר 'בואו נהרוס את חדר האוכל ונבנה במקומו מגורים'. זה יקרה כשבקיבוצים יבינו שהם מתקשים למלא בתוכן את המקבץ של שטחי ומבני הציבור", הוא אומר.

האבחנה של חיוטין לגבי מרכז הקיבוץ משמעותית במיוחד בגלל החשיבות הגדולה של תפקוד מרכז היישוב. כמו בעיר, מרכז פעיל ותוסס תורם לכלל היישוב. ברוב הקיבוצים לא נמצא פתרון להיחלשות של המרכז, אבל יסקי מספר על דוגמה בולטת לטובה: קיבוץ געתון. בגעתון הפך רמי באר, מנהל להקת המחול הקיבוצית ובן הקיבוץ, את מרכז היישוב לתוסס, בעזרת הלהקה היושבת שם - הלהקה משתמשת במבנים השונים של המרכז ויוצרת פעילות ערה במקום. הפתרון הזה אמנם ספציפי, אבל הוא יכול לספק השראה לפתרונות נוספים שיכניסו חיים חדשים ללב הקיבוצים המשתנים.